

DDR i Stasis optik i 1989

Af Daniela Münkkel

Oversat af Jens Ellekær

Kilde: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 21-22, 2009, Bundeszentrale für politische Bildung

Aus Politik und Zeitgeschichte udgives af den tyske Forbundscentral for politisk dannelse (*Bundeszentrale für politische Bildung*) som et tillæg til ugeavisen *Das Parlament*. Med forbundscentralen egne ord har udgivelsen til formål at ”offentliggøre videnskabeligt baserede, alment forståelige bidrag til samtidshistoriske og socialvidenskabelige temaer såvel som til aktuelle politiske spørgsmål. Tillægget er et forum til diskussion, en indføring i komplekse vidensområder og tilbyder en afbalanceret blanding af grundlæggende og aktuelle analyser.”

Daniela Münkkel, dr.phil.habil, født 1962; projektleder i forskningsafdelingen ved *Die Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik* (den myndighed, der varetager arkiverne fra DDR's statssikkerhedstjeneste, BStU) og privatdocent ved *Leibniz-Universität Hannover*.

Indledning

”Vi har meldt alle utilstrækkeligheder, til tider fra de mindste til de største. Vi har påvist de problemer, der opstår med republikflugt, med det at folk forlader republikken. Vi har påvist, hvor mange læger der forlader republikken, og har påvist, hvor mange lærere der forlader republikken. Vi har, partikammerater, jeg ved ikke, om jeg her skal sige sandheden eller ej, berettet om hele dette spørgsmål. Vi har stillet forslag på det sted, hvor jeg som minister for statssikkerhed er forpligtet til at indberette, til de pågældende partikammerater, som har et særligt arbejdsområde. De har fået de spørgsmål, for hvilke de har kom-

petence (...). Vi har gjort opmærksom på meget (...). Det mærkværdige er, at meget af det, vi har indberettet, blev der ikke altid taget højde for, og det blev ikke taget under overvejelse.”¹

Erick Mielke, minister for statssikkerhed, gav – i sin nu berømte tale i Folkekammeret den 13. november 1989 – underretning om ikke blot indberetningsvirksomheden i *Ministerium für Staatssicherheit* (Ministeriet for Statssikkerhed, MfS), men gav også udtryk for sin (muligvis forstille) ærgrelse over, at indberetningerne såvel som de af MfS foreslåede handlingsoptioner alt for ofte var blevet ignoreret af Erich Honecker og andre medlemmer af den politiske ledelse.

Honecker bestræbte sig derimod på efterfølgende at nedvurdere Stasi-indberetningerne. Kun få måneder efter at være blevet frataget magten dristede han sig til følgende udsagn: ”Jeg vil gerne sige, at jeg har læst næsten alle informationer fra MfS, medmindre de altså ikke stammede fra den hemmelige front, men efter min mening virkede de som en sammenfatning af offentliggørelserne i den vestlige presse om den Tyske Demokratiske Republik. Og selv har jeg også kun givet disse beretninger ringe opmærksomhed.”² Hvor megen opmærksomhed Honecker reelt gav indberetningerne, lader sig ikke længere rekonstruere. Det er imidlertid en kendsgerning, at talrige indberetninger fra MfS blev forelagt ham, og at han med sin underskrift bekræftede at være blevet underrettet.

Efter en kort fremstilling af udviklingen i MfS' indberetningsvirksomhed vil der i det følgende blive foretaget en vurdering af de ”infomationer” fra året 1989, hvori DDR's afsluttende krise er afspejlet. Hvorom informerede statssikkerheden den politiske ledelse? Hvilke årsager til den

1 Under titlen ”*Die DDR im Blick der Stasi*” udkommer fra 2009 publikationen af de hemmelige indberetninger fra *Die Zentrale Auswertungs- und Informationsgruppe* (Den Centrale Analyse- og Informationsgruppe, ZAIG) i *Ministerium für Staatssicherheit* (Ministeriet for Statssikkerhed, MfS) til SED-ledelsen, redigeret af Daniela Münkkel på opdrag af *Die Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen DDR*, Göttingen 2009ff. Som første bind udkommer i sommeren 2009 årgang 1976, bearbejdet af Siegfried Suckut; derpå følger årgang 1988, bearbejdet af Frank Joestel.

Taleindlæg af Erich Mielke under mødet i *Volkskammer* den 13. november 1989; i: *Volkskammer-Protokolle*, 9. Wahlperiode, bind 25, s. 262f., her: s. 263.

2 Reinhold Andert, *Wir sind überall. Auskünfte Erich Honeckers*. CD, Berlin 2005.

kriseagtige udvikling identificerede den? Er en registrering af indberetningerne tydelig hos partiledelsen? Den begrænsede plads taget i betragtning kan disse spørgsmål kun belyses overordnet – de konklusioner, som vil blive draget, baserer sig imidlertid på et bredt materiale, som rækker ud over den her belyste indberetningsårgang.

Statssikkerhedens indberetningsvæsen

En konsekvens af Folkeopstanden den 17. juni 1953 blev opbygningen af et detaljeret efterretningsmæssigt indberetningssystem, som skulle informere parti- og statsledelsen om den sikkerhedspolitiske situation i DDR. Indberetningsvirksomheden i DDR-statssikkerheden gennemgik mellem 1953 og 1989 mangfoldige ændringer: Dette gælder både for opbygningen og karakteren af indberetningerne og for de organisatoriske rammer for deres udarbejdelse.³ De indberetninger, som gennem 36 år blev udfærdiget i forskellige former og med forskellige frekvenser, åbenbarer MfS' specifikke syn på DDR: De indeholder informationer om adfærden hos formodentlige eller reelle oppositionelle, redegørelser for problemer i industri og forsyning, statistikker over valutaveksling såvel som beretninger om udrejse- og flugttilfælde. Åbenbart trivielle forhold står side om side med de større og mindre ”problemer”, der opstod i forbindelse med etableringen og opretholdelsen af SED-herredømmet og opbygningen af den realeksisterende socialisme. Der udfolder sig et varieret spektrum, en slags dybdeboring i DDR-samfundet, præget af et sikkerhedstjenstligt perspektiv, som især havde til formål, at afdække og neutralisere politisk afvigende adfærd og sikkerhedsrelevante problemer.

Værdien af disse indberetninger som historisk kilde er tvetydig. Den skiftende vægtning, som statssikkerheden hen over årene lagde i sine indberetninger, afspejler i komprimeret form objektive problemstillinger i samfund, politik

og økonomi. Men samtidig åbenbarer de et særligt tunnelsyn og ideologisk betingede iagttagelsesforvrængninger. For så vidt skal disse indberetninger også forstås som vidnesbyrd om en politisk-ideologisk selvbekræftelse. Alt dette forringer ikke deres værdi, men bør i en fortolkning tages i betragtning.⁴

For statssikkerhedens hemmelige indberetninger til SED-ledelsen drejer det sig – med undtagelse af årene frem til 1957 – i første række ikke om generelle stemnings- og situationsrapporter. Størstedelen af teksterne indeholder meldinger om enkelttildragelser, de såkaldte ”informationer”. Stasi professionaliserede i løbet af årene sit informationssystem, hvilket har højnet indberetningernes empiriske og analytiske kvalitet.

Registrering af ZAIG-indberetningerne

I 1989 udfærdigede *Die Zentrale Auswertungs- und Informationsgruppe* (Den Centrale Analyse- og Informationsgruppe, ZAIG) i MfS 239 indenlandsrapporter (”informationer”) til stats- og partiledelsen i DDR.⁵ Fra midten af november 1989 foregik dette under den ny betegnelse ”*Amt für nationale Sicherheit*” (Kontor for national sikkerhed), fire uger senere under etiketten ”*Verfassungsschutz der DDR*” (DDR's forfatningsbeskyttelse). Desuden blev der frem til den 24. november 1989 i forskellige anledninger forfattet 21 indberetninger om stemningssituationen i befolkningen, som især var bestemt til internt brug for det øverste MfS-ledelsesmandskab – ministeren, hans stedfortræder og enkelte hovedafdelingsledere. I betragtning af den tilspidsende

4 Om kildeværdien af MfS-dokumenter generelt se Roger Engelmann, Zum Quellenwert der Unterlagen des Ministeriums für Staatssicherheit, i: Klaus-Dietmar Henke/samme (red.), *Aktenlage. Die Bedeutung der Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes für die Zeitgeschichtsforschung*, Berlin 1995, s. 23-55. Om ZAIG-indberetningerne generelt se Jens Gieseke, Annæherungen und Fragen an die "Meldungen aus der Republik", i: samme (red.), *Staatssicherheit und Gesellschaft. Studien zum Herrschaftsalltag in der DDR*, Göttingen 2007, s. 79 - 98.

5 Disse rapporter er - ukommenterede - blevet udgivet i uddrag af Sten Wolle og Armin Mitter 16.03.90. Dengang var DDR-befolkningens interesse for disse kilder enorm – der blev i alt solgt 250.000 eksemplarer. Se Armin Mitter/Stefan Wolle (red.), *"Ich liebe euch doch alle!" Befehle und Lageberichte des MfS, Januar-November 1989*, Berlin 1990.

3 Om strukturen for *Die Zentralen Auswertungs- und Informationsgruppe* (ZAIG) i MfS såvel som udviklingen i indberetningsvirksomheden udførligt hos Roger Engelmann/Frank Joestel, *Die Zentrale Auswertungs- und Informationsgruppe* (BStU, MfS Handbuch), Berlin 2009.

situation i løbet af 1989 blev disse stemningsindberetninger også i enkelte tilfælde givet som orientering til den siddende SED-chef.

Erich Honecker modtog i 1989 frem til sin magtfratagelse i oktober 50 af ZAIG's indenlandsrapporter til orientering. Af stemningsindberetningerne blev kun en om "befolkningens reaktion" på "Neue Forum" af 13. oktober 1989 forelagt ham.⁶ Ud fra håndskrevne notater på rapporterne kan det fastslås, at Honecker tog de "informationer", som blev gjort tilgængelige for ham, til efterretning. De fleste af de af ZAIG i 1989 udarbejdede "informationer" (94) blev videregivet til Egon Krenz, først i dennes funktion som sekretær for centralkomiteen (bl.a. for sikkerhedsspørgsmål), derefter som SED's generalsekretær. I modsætning til Honecker fik Krenz i sin korte embedsperiode som statens førstemand alle de af ZAIG udarbejdede rapporter stillet til rådighed. Det samme gjaldt senere for DDR-ministerpræsident Hans Modrow.

En gennemgang af protokollerne for politbureauets møder i 1989 giver kun en enkelt direkte reference til en Stasi-indberetning.⁷ Således blev planlagte aktiviteter fra oppositionelle ved kommunalvalget den 7. maj 1989 diskuteret i den højeste partiinstans.⁸ I talrige andre tilfælde er det imidlertid muligt at rekonstruere en indirekte sammenhæng. Således blev der i Stasi-indberetningerne efterfølgende foretaget en omhyggelig bearbejdning af temaer, som allerede var blevet behandlet af politbureauet, ligesom befolkningens reaktion på politbureauets beslutninger henholdsvis disses virkninger blev undersøgt og analyseret. Som det næppe kan overraske, lå vægten i 1989 på temaerne opposi-

tion, kirke og udrejse samt fra oktober samme år på de politiske omvæltninger. Hertil kom Mielkes direkte orientering af Honecker ved samtaler under fire øjne. Sådanne samtaler fandt senere også sted mellem Krenz henholdsvis Modrow og den ny chef for det nu såkaldte "Kontor for national sikkerhed", Wolfgang Schwanitz.

Hvad vidste Stasi?

Uden at ville understøtte Stasis myte om "alvidendhed og allestedsnærværelse" i DDR kan det alene på grundlag af ZAIG-indberetningerne ikke afvises, at statssikkerheden var meget præcist orienteret om situationen i DDR, stemningen i befolkningen, den ekspanderende oppositions- henholdsvis udrejsebevægelse samt dynamikken i udviklingen. Disse informationer rakte i hvert langt ud over de – af Honecker fremførte – offentliggørelser i "vestmedierne".

Sammenlignet med tidligere informationspraksis udviser stasi-indberetningsvirksomheden i 1989 både kontinuitet og brud. I første omgang overrasker kontinuiteten, der foregiver en ikke længere eksisterende "normalitet". Trods interne afløsninger og omstruktureringer i MfS såvel som problemer med nettet af uofficielle medarbejdere (*inoffizielle Mitarbeiter*, IM) rapporterede ZAIG henholdsvis dennes efterfølgerafdeling, der var begrænset til "analyse- og informationsvirksomhed", frem til slutningen af december 1989 videre kontinuerligt og til dels ad de sædvanlige kanaler. Det gik så vidt, at endnu den 7. november 1989, to dage før Murens fald, blev den kvartalsmæssige statistik over den "grænseoverskridende" trafik fremlagt.⁹ Endelig blev der den 5. december 1989 i en saglig, næsten distancerende tone udarbejdet en "information" om besættelsen af statssikkerhedens regions- og kredskontorer: Dagen forinden havde "kræfter fra borgerretsbevægelsen i flere regioner og kredse ... skaffet sig adgang til tjenesteobjekter, hvorved den forordnede tjenesteudførelse blev hæmmet betragteligt".¹⁰

6 Se *Bericht O/229* af 13.10. 1989, BStU, MfS, ZAIG 4260.

7 Det ringe antal direkte påviselige referencer til særskilte ZAIG-indberetninger fra politbureauets møder er ikke noget særligt for 1989: Således kan der for 1988 kun påvises fire direkte referencer. Disse vedrører opposition, udrejse og kirke henholdsvis forholdet mellem stat og kirke. I 1976 kan der endog kun rekonstrueres én reference. Her drejer det sig om et tilfælde af mijøforurening – fejl hos den lokale motorcykelfabrik førte til en massiv forurening af floden Zschopau. Se *Information 672/76 vom 27.9. 1976*, BStU, MfS, ZAIG 2569.

8 Se *Protokoll der Sitzung des Politbüros des ZK der SED vom 9.5. 1989*, Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen der DDR im Bundesarchiv (SAPMO-BArch), DY 30/J IV 2/2 - 2328; *Information 182/89 vom 21.4. 1989*, BStU, MfS, ZAIG 3783.

9 Se *Information 499/89 vom 7.11. 1989*, BStU, MfS, ZAIG 3728.

10 *Information 519/89 vom 5.12. 1989*, BStU, MfS, ZAIG 3815.

Hinsides denne "normalitet" i indberetningerne er der nogle ejendommeligheder, som virker påfaldende. Således blev rapporteringsfrekvensen forøget fra september 1989, i oktober blev der undertiden endog rapporteret flere gange dagligt. Vægten i temaerne lå på kirkerne (35 "informationer") og de nye oppositionsgrupper (57 "informationer"). I forhold til tidligere rapporteringsår trådte økonomiske problemer (6 "informationer") og miljøproblemer (4 "informationer") stærkt i baggrunden.

De informationer, som statssikkerheden bearbejdede, stammede fra officielle informationskilder, rapporter fra uofficielle medarbejdere eller aflytningsaktioner. Endvidere blev informationer fra "vestmedier" analyseret. Formuleringer som "strengt interne oplysninger" og "informationen er på grund af fare for kilden kun til personlig orientering" tyder på, at de pågældende informationer blev erhvervet gennem IM eller ved hjælp af andre hemmelige midler. Det er bemærkelsesværdigt, at sådanne informationskilder stod til rådighed for statssikkerheden helt frem til afslutningen på indberetningsvirksomheden, selv om IM-nettet eroderede særdeles hurtigt i efteråret 1989.¹¹

I det første halvår af 1989 var det kirkerne samt konflikterne mellem kirkeledelse og de kirkesogn, under hvis beskyttelse stadig flere mennesker fandt sammen for at give udtryk for deres utilfredshed, der fyldte mest i indberetningerne om systemkritikernes bestræbelser. Statssikkerheden vidste ikke kun lige præcist, hvem der mødtes hvor, og hvilke personer der var ordførere, den kendte også til strategier, aktioner og konflikter.

I anden halvdel af 1989, hvor oppositionsbevægelsen efterhånden forlod kirkerens beskyttelse og erobrede det offentlige rum, ændredes også prioriteringen i MfS' "informationer". En første vigtig begivenhed var kommunalvalget den 7. maj 1989.¹² For første gang blev både kandidatopstillingen og valgets gennemførelse offentligt skarpt kritiseret, ligesom der

blev krævet en demokratisering. På valgdagen gik systemkritikerne ud i talrige valglokaler som observatører og offentliggjorde kort efter valgforsølgningerne. Statssikkerheden indberettede i en "information" af 25. april 1989 om planlagte aktiviteter fra "fjendtlige, oppositionelle kræfter" mod kommunalvalget.¹³ Én dag efter valget udarbejdede MfS en "information", som detaljeret oplistede "hændelser" fra hele DDR.¹⁴

Den 30. maj 1989 fremlagde statssikkerheden for partiledelsen en lang beretning over de forskellige oppositionsgrupper og disses protagonister. På dette tidspunkt var oppositionen i DDR, som Stasi så rammende vurderer det, endnu relativ overskuelig: "Det vurderes, at de politiske, ideologiske og subversive fjendtlige påvirkninger såvel som den indflydelse, som udgår fra situationens udvikling i enkelte socialistiske lande, opnår en vis virkning i dele af DDR's befolkning. De viser sig især i tilstedeværelsen af (overskuelige og under statslig og samfundsmæssig kontrol) personelle sammenslutninger, grupperinger og grupper."¹⁵

I de næste måneder afspejlede "informationerne" den dynamik, som oppositionsbevægelsen i DDR skulle udvikle. Allerede fra juni omtales der flere gange ugentligt demonstrationer, møder, flyvebladsaktioner og lignende. Også da demonstrationerne i oktober fuldførte et kvalitetsspring og stillede spørgsmålstejn ved partiets magtmonopol, rapporterede Stasi fortsat – nærmest rutineagtigt – om deltagerantal, forløb og rutiner, uden at tematisere det indtrådte dæmningsbrud.¹⁶

Fra september 1989 flyttede MfS fokus over på den fortsatte organisatoriske udvikling i oppositionsbevægelsen, især i "Neues Forum". Statssikkerheden var på ethvert stadium informeret på bedste vis om tingenes tilstand og rapporterede herom til parti- og statsledelsen. Den 17. oktober 1989 hed det eksempelvis: "Ifølge

11 Se udførligt Walter Süß, *Staatssicherheit am Ende. Warum es den Mächtigen nicht gelang, 1989 eine Revolution zu verhindern*, Berlin 1992, s. 225ff. og 508ff.

12 Se udførligt Hans-Michael Kloth, Vom "Zettelfalten" zu freien Wahlen. Die Demokratisierung der DDR 1989/90 und die "Wahlfrage", Berlin 2000, s. 115ff.

13 Se *Information 15/89 vom 25.4. 1989*, BStU, MfS, ZAIG 3763. Her bliver der rapporteret om en foranstaltning vedrørende kommunalvalget i sognecentrum "Heinrich Gruber", Berlin-Höhenschönhausen, og om de planlagte aktioner fra oppositionens side.

14 *Information 229/89 vom 8.5. 1989*, BStU, MfS, ZAIG 3763.

15 *Information 150/89 vom 30.5. 1989*, BStU, MfS, ZAIG 3756.

16 Se *Information 452/89 vom 10.10. 1989*, BStU, MfS, ZAIG 3748.

informationer, som MfS har, fortsætter de oppositionelle med at propagere og danne samlingsbevægelser i hele DDR. (...) Ifølge strengt interne informationer holder ledelseskrafterne i Neues Forum fast i deres målsætning om at opnå legal status. Staten skal gennem en yderligere forøgelse af medlemstallet og dannelsen af funktionsdygtige organisationsstrukturer konfronteres med fuldbyrkede kendsgerninger.”¹⁷ Herefter fulgte en udførlig gennemgang af de planlagte skridt fra ”Neues Forum”.

Udrejsebevægelsen udgjorde et andet brændpunkt. Her koncentrerede MfS sig fra september 1989 ikke længere kun om at konstatere det faktum, at der skete en massiv udrejse fra DDR, men beskæftigede sig fra nu af besluttet med årsagerne og især de konsekvenser, det kunne få for DDR.¹⁸ I ”alle befolkningslag” var det en udbredt opfattelse, ”at man i betragtning af DDR-borgeres masseflugt, det høje og åbenbart fortsat stigende antal ansøgninger om permanent udrejse og dermed forbundne udrejser samt udviklingen i den ulovlige forsvinden fra DDR, især under udnyttelse af rejsetrafikken, må være bekymret for fremtiden. Det må frygtes, at de aktuelle problemer i DDR herved yderligere tilspidises, og at det kan føre til en yderligere forværring af stemningen i befolkningen.”¹⁹

At borgernes kritik af den politiske ledelse og dens handlinger nu blev videregivet helt usminket, var nye toner i Stasi-indberetningerne efter Honeckers magtfratagelse. Således hedder det i en indberetning af 21. oktober 1989, at Honeckers tilbagetræden ”vurderes som værende for sen”, og at ”valget af partikammerat Krenz” i ”betragteligt omfang” støder på ”afvisning”.²⁰

Årsagsundersøgelse

Statssikkerheden forsøgte i deres indberetninger også at undersøge årsagerne til utilfredsheden hos de brede masser i DDR-befolkningen, til udrejsebølgen og til styrkelsen af oppositionsbevægelsen. I den forbindelse kan man konstatere to modsigende argumentationsniveauer: for det første en ideologisk præget tolkning, som kunne henføre udviklingen til en subversiv vestlig indflydelse; for det andet en forholdsvis nøgtern årsagsanalyse, som søgte årsagerne i grundlæggende mangler i DDR. Her kan man konstatere en kvalitativ forskel til de tidligere indberetningsår. Der var ganske vist også tidligere blevet anført årsager til utilfredshed, men disse var dog som oftest blevet henført til enkelte, tidsmæssigt eller sektormæssigt begrænsede problemkomplekser.

Det førstnævnte argumentationsmønster har derimod haft en lang tradition i statssikkerheden, det dominerer såvel i indberetningerne til den politiske ledelse som i den interne informationsvirksomhed. Et typisk eksempel på denne tolkning findes i ”informationen” af 30. maj 1989 om oppositionsbevægelsens ”aktuelle” udvikling: ”De siden begyndelsen af 80’erne vedholdende samlings- og organisationsbestrebelse hos sådanne personer, som har undergravning, opløsning og politisk destabilisering helt ud til forandring af de samfundsmæssige forhold i DDR som mål, har ført til dannelse af hermed overensstemmende grupperinger og grupper. (...) Diplomatiske repræsentationers korrespondenter og medarbejdere (herunder medarbejdere ved de hemmelige tjenester sløret som diplomater) fra ikke-socialistiske stater, især fra BRD, USA og Storbritannien, indgår med stor vægt i denne proces. De inspirerer fjendtlige, oppositionelle kræfter og personelle sammenlutninger til antisocialistiske aktiviteter, giver dem løbende støtte og populariserer disse handlinger med det formål at stille sådanne personer og sammenslutninger under den internationale offentligheds beskyttelse.”²¹

Det sidstnævnte kan ikke afvises, og stillet over for en ikke-eksisterende pluralistisk og uafhængig mediemæssig offentlig-

17 *Information 459/89 vom 17.10. 1989*, BStU, MfS, ZAIG 3801.

18 Eksempelvis bliver der i en længere ”information” af 4. september 1989 vedrørende udrejse af læger og andet kvalificeret medicinsk personale ved siden af personlige årsager til udrejse nævnt mangler i sundhedssystemet og sundhedspolitikken.; se *Information 395/89 vom 4.9. 1989*, BStU, MfS, ZAIG 3794.

19 *Bericht O/224 vom 13.9. 1989*, BStU, MfS, ZAIG 4256.

20 *Bericht O/230 vom 21.10. 1989*, BStU, MfS, ZAIG 4261.

21 *Information 150/89 vom 30.5. 1989*, BStU, MfS, ZAIG 3756.

hed i DDR brugte borgerrettsfolkene medierne i Forbundsrepublikken til ikke blot at skabe opmærksomhed om deres aktiviteter og mål, men også til at beskytte sig mod statens repression.²² Men at reducere DDR-oppositionen til blot et produkt af vestlig indflydelse, således som det passede ind i hypotesen om en ”politisk-ideologiske sabotage mod staten”, var i de sene 80’ere selv for Stasi for forenklet, og Stasi modsiger da også selv denne opfattelse ved tillige at henvise til indenlandske forhold. Alligevel er det påfaldende, at statsikkerheden fra september 1989, altså i den fase hvor der sker en acceleration af regimets erosion, atter og i forstærket grad falder tilbage til sit gamle fortolkningsmønster.²³ Selv efter murens fald ser ”Kontor for national sikkerhed” stadig overalt Vestens fjernstyring.²⁴

En sådan synsmåde var i overensstemmelse med de holdninger, som prægede ledelseskadrerne i MfS, statsapparatet og SED, hvoraf størstedelen var blevet socialiseret politisk og arbejdsmæssigt under den Kolde Krigs højdepunkt.²⁵ Hertil kom fastholdelsen af den kommunistiske overbevisning og aktualiseringen af de traumer, som gik tilbage til juni-opstanden i 1953.²⁶ På denne baggrund kan det også forklares, hvorfor de politiske og samfundsmæssige årsager til DDR-befolkningens usikkerhed først og fremmest skal søges i MfS’ interne rapporter. Åbenbart huskede Mielke stadig ganske klart Ulbrichts beskyldning i 1957 om, at ”fjendens hetz” blev ”udbredt legalt” gennem statsikkerhedens indberetninger,²⁷ og ville heller ikke bebyrde Honecker med alt for kritiske fremstillinger.

Afklæder man situations- og stemningsindberetningerne de sædvanlige iboende floskler, som vurderer SED-regimets foranstaltninger positivt,²⁸ når man til en forbausende præcis analyse af problemsituationen i DDR-samfundet: ”Præstationskraften i landets erhvervsliv bliver først og fremmest målt på den behovs-, sortiments- og kvalitetsrigtige levering af varer, især konsumvarer og reservedele. Den bliver i stadig højere grad til kriteriet for, hvor attraktiv socialismen er i forhold til kapitalismen. (...) Det i omfang, sortimentsbredde og kvalitet som fuldstændigt utilstrækkeligt opfattede vareudbud - især af soveværelses-, køkken-, børne- og polstermøbler, elektriske symaskiner, fryseskabe, farve-tv (lige bortset fra Colortron), kvalitetsradioer og -radiobåndoptagere såvel som modepræget dame- og herrekonfektion (...), dame- og herresko, undertøj til damer, herrer og børn, udvalg af tusindvis af små ting, byggematerialer (...), kosmetiske produkter, især af dekorativ kosmetik (læbestift, neglelak, øjenskygge) og hudcremer, reservedele til teknisk husholdningsudstyr (...) og personbiler - er utvetydigt afgørende for meningsytringer om forsyningssituationen.”²⁹

Også af udrejsebølgen tegnede MfS i september 1989 et temmelig skånselsløst billede: ”Socialismens fortrin, eksempelvis social sikkerhed og tryghed, anerkendes ganske vist, men bliver sammenholdt med forekommende problemer og mangler dog ikke længere set som afgørende faktorer. (...) Som væsentligste årsager/anledninger til bestræbelser på at opnå permanent udrejse henholdsvis slippe ulovligt ud af DDR (...) anføres: utilfredshed med forsyningssituationen; ærgrelse over utilstrækkelige tjenesteydelser; utilfredshed med den manglende medicinske pleje og omsorg; begrænsede rejsemuligheder inden for DDR og til udlandet; utilfredsstillende arbejdsbetingelser og afbrudte produktionsforløb; utilstrækkeligheder / inkonsekvens ved anvendelse / gennemførelse af præstationsprincippet såvel som utilfredshed med udviklingen i lønninger og gager; ærgrelse over

22 Se bl.a. Ilko-Sascha Kowalczyk, *Endspiel. Die Revolution von 1989 in der DDR*, München 2009, S. 251.

23 Se *Information 416/89 vom 19.9. 1989*, BStU, MfS, ZAIG 3756.

24 Se bl.a. *Information 516/89 vom 30.11. 1989*, BStU, MfS, ZAIG 3814; *Information 518/89 vom 2.12. 1989*, BStU, MfS, ZAIG 3801.

25 Se bl.a. W. Süß (note 11), s. 745.

26 Se *Bericht O/226 vom 8.10. 1989*, BStU, MfS, ZAIG 4257.

27 Se Roger Engelmann/Silke Schumann, *Der Ausbau des Überwachungsstaates. Der Konflikt Ulbricht-Wollweber und die Neuausrichtung des Staatssicherheitsdienstes der DDR 1957*, i: *Vierteljahrshäfte für Zeitgeschichte*, 43 (1995), s. 341 - 378, her: s. 357.

28 Om opbygning af og sprogstil i MfS’ situations- og stemningsindberetninger se Uta Stolle, *Traumhafte Quellen. Vom Nutzen der Stasi-Akten für die Geschichtsschreibung*, i: *Deutschland Archiv*, 30 (1997), s. 209 - 221.

29 *Bericht O/222 vom 6.6. 1989*, BStU, MfS, ZAIG 4255.

bureaukratisk adfærd hos ledere og medarbejdere i statslige organer, virksomheder og faciliteter såvel som hjerteløsheden i omgangen med borgerne; utilfredshed med mediepolitikken i DDR.³⁰

I interne rapporter videregives der fra september 1989 endog en grundlæggende kritik af partiet: Der ”aftegner sig en voksende tillidskløft mellem parti og folk”, og der ”tales uden om problemerne. På konkrete spørgsmål gives der ikke svar, eller kritiske diskussioner undertrykkes med henvisning til partidisciplinen.”³¹

Facit

Statssikkerhedens indberetninger fra 1989 vidner om et godt informationsniveau hos det hemmelige politi i den afsluttende fase af SED-herredømmet. Den oppositionsbewægelse, som indledningsvis dannedes inden for snævre rammer og derefter på en bred basis, udrejsebølgen, befolkningens kritik af SED-regimet og dets ledelsespersonel generelt såvel som forsyningshullerne i konsum- og arbejdsområdet i særdeleshed er udførligt dokumenteret. Som reaktion på den tilspidsende situation i landet formulerede MfS endvidere handlingsanbefalinger til den politiske ledelse, som mandede ud i en dobbeltstrategi: på den ene side en fortsættelse og forøgelse af den allerede længe praktiserede undergravende og manipulerende taktik over for den politiske opposition, på den anden side reduktion af misforholdene og begrænsede indrømmelser for at opbløde situationen.³²

Dette betyder dog ikke, at der ikke samtidig teoretisk blev gennemspillet scenarier for en voldelig undertvingelse af den spirende revolutionære bevægelse.³³ I sidste ende bliver det tydeligt,

at det trods det intime kendskab til oppositionsbewægelsen og de i vidt omfang præcise analyser af befolkningsstemningen ikke lykkedes for MfS at distancere sig fra det ideologisk fastkørte fortolkningsmønster.

Erich Mielkes påstand: ”Vi meldte alle utilstrækkeligheder, ofte fra de mindste til de største” – kan altså i vid udstrækning anses for at være korrekt, ligeledes hans konstatering, ”vi stillede forslag”. Den manglende evne hos DDR’s politiske ledelse til at reagere afmålt på de eskalerende problemer kan ikke føres tilbage til en forkert informationspolitik hos det hemmelige politi, men den kunne heller ikke afhjælpes gennem denne. Senest i sommeren 1989 var udviklingen så langt fremskreden, at der ikke længere var nogen egnede handlingsalternativer til at stabilisere SED-herredømmet.

30 *Bericht O/225 vom 9.9. 1989*, BStU, MfS, ZAIG 4256.

31 *Bericht O/223 vom 22.9. 1989*, BStU, MfS, ZAIG 4256.

32 Ilko-Sascha Kowalczyk fortolker Erich Mielkes rolle rammende, men anderledes, end det er gjort hidtil: ”Diskussions- og udviklingsprocessen fra 1987 har vist, at han [Erich Mielke, D.M.] snarere plæderede for forsigtige forandringer i systemet; hård fremfærd mod fjender og modstandere, men samtidig offensiv udbredelse af nye og attraktive politiske tilbud til samfundet.” I.-S. Kowalczyk (note 22), s. 477f.

33 Se udførligt W. Süß (note 11), s. 177ff.